

YOSHLARNI TERRORIZM, EKSTREMIZM, SEPARATIZM, ZO'RAVONLIK VA SHAFQATSIZLIK G'OYALARIDAN HIMOYA QILISHNING PROFILAKTIK- HUQUQIY ASOSLARI

Amonov Abdulhay Abduraim o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti *Magistratura bo'limi*

Falsafa ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada yoshlarni terrorizm, ekstremizm, separatizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilishning profilaktik-huquqiy asoslari ilmiy-amaliy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Muammoning dolzarbligi, avvalo, axborot makoni kengayishi, yoshlar ijtimoiylashuvi tezlashishi va g'oyaviy ta'sir kanallari xilma-xillashgani bilan izohlanadi. Shu sharoitda profilaktika faqat jazo choralari bilan cheklanmay, huquqiy tarbiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, institutsional hamkorlik, erta aniqlash va rehabilitatsiya mexanizmlari bilan uyg'un tizim sifatida qaralishi lozim. O'zbekiston huquq tizimida mazkur yo'nalishga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlar profilaktikaning maqsadlari, sub'ektlari, chora-tadbirlari va kafolatlarini belgilab beradi. Maqolada ushbu normalar mazmunini "umumiy-maxsus-yakka tartibdagi profilaktika" kesimida sharhlash, huquqiy mexanizmlarning samaradorligi va muvozanati nuqtai nazaridan baholash hamda amaliyot uchun takliflar ishlab chiqishga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: yoshlar siyosati, g'oyaviy immunitet, huquqiy profilaktika, umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika, profilaktika suhbatlari, rasmiy ogohlantirish, ijtimoiy rehabilitatsiya, axborot xavfsizligi, terrorizm, ekstremizm, separatizm, zo'ravonlik, shafqatsizlik.

Kirish:

Zamonaviy dunyoda yosh avlodni radikal g'oyalar, zo'ravonlik va shafqatsizlik ideologiyalaridan himoya qilish milliy xavfsizlikning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi uchun bu masala alohida dolzarblikka ega, chunki mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar fonida yoshlar ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarini mustahkamlash, ularning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining **Konstitutsiyasi** 13-moddasida shaxsning huquq va erkinliklari oliy qadriyat deb e'lon qilingan bo'lib, davlat ularning himoyasini ta'minlashga majburdir. Bu normalar terrorizm, ekstremizm va separatizm kabi xavfli g'oyalardan shaxs, xususan yoshlarni himoya qilishning konstitutsiyaviy asosini tashkil etadi.

ASOSIY QISM:

Yoshlarni buzg'unchi g'oyalardan muhofaza qilish masalasi bugungi kunda davlat xavfsizligi, jamoat tartibi, inson huquqlari va ta'lim-tarbiya tizimi kesishgan nuqtada turgan kompleks vazifadir. Xususan, "yoshlarni ... terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'raonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish" davlat yoshlar siyosatida ustuvor yo'nalish sifatida to'g'ridan-to'g'ri belgilab qo'yilgani mazkur muammoning huquqiy-siyosiy maqomini yaqqol ko'rsatadi. Shu bilan birga, xavf-xatarlar faqat ochiq radikal chaqiriqlar ko'rinishida emas, balki yoshlar ongida huquqiy nigilizm, ijtimoiy begonasirash, agressiya va shafqatsiz munosabatni "me'yor" sifatida qabul qilish kabi holatlar orqali ham shakllanishi mumkin. Demak, profilaktika maqsadi - yoshni faqat "xavfli g'oyadan" ajratish emas, balki uning qonuniy manfaatlarini himoya qilgan holda barqaror ijtimoiylashuvini ta'minlash, huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish, xavf omillarini barvaqt kamaytirishdan iborat. Bu maqsadga yetishish uchun huquqiy mexanizmlar tizimi ham majburlov (jinoyat-huquqiy va ma'muriy), ham tarbiyaviy-ijtimoiy, ham axborot-me'yoriy yo'nalishlarni uyg'unlashtirishi kerak.

1-rasm. Yoshlarni terrorizm, ekstremizm, separatizm, zo'raonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish

Profilaktik-huquqiy asoslar deganda, bir tomondan, buzg'unchi g'oyalar tarqalishi va ularning ijtimoiy-huquqiy oqibatlarini barvaqt to'xtatishga xizmat qiladigan normalar majmui; ikkinchi tomondan esa, ushbu normalarni amalda ishga tushiradigan sub'ektlar, tartib-taomillar va kafolatlar tizimi tushuniladi. O'zbekiston qonunchiligida profilaktika konsepsiyasi "umumiy-maxsus-yakka tartibdagi profilaktika" mantig'iga tayanadi: umumiy profilaktika ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish va xavf omillarini kamaytirishga qaratilsa, maxsus

profilaktika muayyan xavf guruhlari bilan maqsadli ishlashni; yakka tartibdagi profilaktika esa muayyan shaxsning xulq-atvorida huquqbuzarlikka olib keluvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etishni nazarda tutadi. Bu tizimda profilaktika suhbatlari, rasmiy ogohlantirish, sabab-omillar haqida xabardor qilish, ijtimoiy rehabilitatsiya va moslashtirish, profilaktik hisob kabi instrumentlar belgilangani profilaktikaning faqat jazo emas, balki ijtimoiy-tarbiyaviy ta'sir shakllariga ham tayanishini ko'rsatadi.

Yoshlarni buzg'unchi g'oyalardan himoya qilishning me'yoriy poydevorida, avvalo, yoshlarga oid davlat siyosatiga doir qonun muhim o'rin tutadi. Unda yoshlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, ta'lim sifati, bandlik, vatanparvarlik va bag'rikenglik ruhida tarbiyalash bilan bir qatorda, ularni "terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan" himoya qilish alohida vazifa sifatida mustahkamlangan. Bu norma profilaktikaning maqsadini faqat xavfsizlikka tortavermay, yosh shaxsning kamolotini ta'minlash (ma'naviy, intellektual, axloqiy) bilan bog'laydi; ya'ni "himoya" - bu cheklash emas, balki barqaror ijtimoiylashuvni kafolatlaydigan huquqiy-ijtimoiy choralar kompleksidir.

Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashga oid maxsus qonunlar esa "xavfsizlik-suverenitet-hududiy yaxlitlik-fuqarolar tinchligi" kabi konstitutsion qadriyatlarni muhofaza qilish maqsadini belgilaydi. Xususan, terrorizmga qarshi kurash haqidagi qonunning asosiy vazifalari shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta'minlash, davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvlikni saqlashga qaratilgan. Ekstremizmga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun esa ekstremistik faoliyatni oldini olish, aniqlash va bartaraf etish mexanizmlarini, shuningdek, xalqaro hamkorlik yo'nalishlarini belgilab, "ijrosi, yetkazilishi, mohiyati va ahamiyati tushuntirilishini ta'minlash"ni ham vazifa qiladi. Bu esa profilaktikada huquqiy ma'rifat va tushuntirish ishlari ("ideologik qarshi ta'sir"ning qonuniy shakli) markaziy o'rin tutishini anglatadi.

Profilaktikaning strategik-siyosiy darajadagi asosi sifatida Prezident farmoni bilan tasdiqlangan "Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha milliy strategiya"ni ko'rsatish mumkin. Milliy strategiya g'oyaviy kurash, aholining huquqiy ongi, ayniqsa yoshlarning ma'naviy barkamolligi, internet makonidagi xavf-xatarlar, shuningdek, rehabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuvga oid choralarni kompleks yondashuv sifatida qo'yadi. Shu nuqta muhim: profilaktika huquqiy majburlov bilan cheklansa, "xavfli guruh" stigmasini kuchaytirishi, yoshni ijtimoiy tizimdan chetlatishi mumkin; strategiya mantig'i esa aksincha - huquqiy ta'sirni ijtimoiy moslashtirish, ta'lim va ma'rifat, ish bilan ta'minlash kabi omillar bilan bog'lash orqali barqaror natijaga erishishni ko'zlaydi.

2-rasm. Profilaktik tadbirlar orqali yoshlarni huquqiy himoya qilish

Yoshlar bilan maqsadli ishlashda voyaga yetmaganlarning huquqiy himoyasiga oid maxsus normalar alohida ahamiyatga ega. Masalan, tegishli qonun o'zgartishlari va qo'shimchalari bilan Milliy gvardiya organlarining voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasidagi ishtirokining huquqiy asoslari mustahkamlanadi, shu orqali profilaktikaning sub'ektlari va mas'uliyati aniqlashtiriladi. Bu yerda e'tiborli jihat - profilaktika institutsional monopoliya emas: huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan bir qatorda ta'lim muassasalari, mahalla faollari, yoshlar tashkilotlari, sog'liqni saqlash tizimi va NNTlar hamkor sub'ektlar sifatida ko'riladi (huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risidagi qonunda ham fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va jamoatchilik ishtirokining normal asosi belgilangan).

Axborot makoni profilaktikasining huquqiy asosi, eng avvalo, axborot erkinligi va uning kafolatlari haqidagi qonunchilik bilan belgilanadi. Unda axborot sohasidagi prinsiplar bilan bir qatorda, qonun bilan taqiqlangan axborotlarning ayrim toifalari (jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi, zo'raonlikni targ'ib qiluvchi, terrorizm va ekstremizm g'oyalarini yoyishga xizmat qiluvchi materiallar) bilan bog'liq cheklovlar qonuniy asosga ega bo'lishi lozimligi konseptual ravishda kelib chiqadi. Biroq ilmiy nuqtai nazardan, bu sohadagi profilaktika "senzura" emas, balki huquqiy aniqlik va protsessual kafolatlarga tayangan holda amalga oshirilishi kerak:

kontentga nisbatan chora ko'rishda asoslanganlik, sud/ma'muriy tartibning shaffofligi, shikoyat qilish imkoniyati va yoshlarning raqamli savodxonligiga oid ta'limiy komponentlar bir paketda ko'rilishi maqsadga muvofiq.

Ta'lim va tarbiya yo'nalishi profilaktikaning eng samarali "myak" mexanizmi hisoblanadi. Ta'lim to'g'risidagi qonun ta'limning maqsad va vazifalarini belgilash orqali shaxs kamoli, ma'naviy-axloqiy tarbiya, xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlash kabi vazifalarni davlat siyosati darajasida mustahkamlaydi. Amalda esa bu vazifalarni profilaktika bilan bog'lash uchun uchta qoida muhim: (1) huquqiy tarbiya formal ma'ruza emas, real hayotiy kazuslar, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash orqali berilishi; (2) maktab-oila-mahalla hamkorligi institutsionallashtirilishi; (3) psixologik xizmat va ijtimoiy pedagogika profilaktika tizimining ajralmas bo'g'ini sifatida ishlashi. Bu yondashuv strategiya ruhiga ham mos: yoshni "jinoyat ob'ekti" emas, himoyaga muhtoj huquq sub'ekti sifatida ko'rish profilaktikaning insonparvar mazmunini ta'minlaydi.

Profilaktik-huquqiy mexanizmlarning amaliyotda ishlashi uchun ularni qo'llash mezonlari ham ilmiy asoslanishi zarur. "Umumiy profilaktika"da asosiy mezon - xavf omillarini pasaytirish: huquqiy bilimlar, bandlik, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, madaniy-sport infratuzilmasi, internetda xavfsiz xulq. "Maxsus profilaktika"da mezon - xavf guruhlarini aniqlash va stigmasiz qo'llab-quvvatlash: o'qishdan uzilish, oilaviy muammo, agressiv xulq, kiberbulling ta'siri, ijtimoiy izolyatsiya kabi holatlar huquqiy emas, ijtimoiy-psixologik signallar sifatida ko'rib, qonuniy manfaatlarni ta'minlashga qaratilgan yordam choralari bilan to'ldirilishi kerak. "Yakka tartibdagi profilaktika"da esa protsessual tozalik hal qiluvchi: profilaktika suhbat, rasmiy ogohlantirish, hisobga olish va rehabilitatsiya choralari inson qadriyatiga hurmat, adolatli tartib, ma'lumotlarni muhofaza qilish va kamsitishga yo'l qo'ymaslik kafolatlari bilan birga qo'llansagina ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi.

Shu o'rinda "zo'ravonlik va shafqatsizlik" fenomeniga alohida to'xtalish zarur. Yoshlarni bunday g'oyalardan himoya qilish terrorizm va ekstremizmga qarshi profilaktika bilan bir tizimda ko'rilishi bejiz emas: zo'ravonlikni "qonuniylashtiruvchi" psixologik stereotiplar keyinchalik radikallashtirish uchun kognitiv zamin yaratishi mumkin. Davlat yoshlar siyosatida zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilishning maxsus qayd etilgani profilaktik-huquqiy yondashuvning kengligini ko'rsatadi. Demak, profilaktika dasturlarida bulling, kiberbulling, uy va ko'cha muhitidagi agressiya, nafrat tili kabi ko'rinishlar ham huquqiy tarbiya, mediasavodxonlik va psixologik xizmatlar bilan bog'langan holda qamrab olinishi kerak.

Ilmiy-amaliy takliflar sifatida quyidagilarni asosli deb hisoblaymiz.

*Birinchi*dan, profilaktik-huquqiy normalarni qo'llashda yagona idoralararo "keyc-menejment" standartini ishlab chiqish: har bir holatda (maktab-oila-mahalla-psixolog-

profilaktika inspektori) vazifalar taqsimoti, ma'lumot almashishning qonuniy asosi, sir saqlanishi va mas'uliyat chegarasi aniq belgilanishi lozim. Bu profilaktik tadbirlarning samaradorligi va inson huquqlari kafolatini bir vaqtda ta'minlaydi.

Ikkinchidan, axborot muhitida profilaktika uchun "uch bosqichli model"ni huquqiy tartibga solish:

- a) ta'limiy immunitet (raqamli savodxonlik, kritik fikrlash);
- b) riskni erta aniqlash (maktab va oila bilan ishlash);
- c) huquqiy choralari (qonuniy tartibda cheklash, javobgarlik) - bular bir-birini almashtirmaydi, balki to'ldiradi.

Uchinchidan, "reabilitatsiya va qayta ijtimoiylashuv" masalasini profilaktikaning markaziy ko'rsatkichiga aylantirish: maqsad "fosh etish" emas, "qaytarish", ya'ni ta'lim, kasb, ijtimoiy xizmat, psixologik yordam orqali yoshning ijtimoiy maqbul traektoriyasini tiklash. Milliy strategiyaning kompleks ruhi aynan shu yo'nalishga ishora qiladi.

To'rtinchidan, profilaktika samaradorligini baholashning huquqiy indikatorlarini joriy etish (masalan, qaysi turdagi profilaktika choralari qaysi muhitda yaxshi ishlayotgani; residiv kamayishi; ta'limdan uzilish pasayishi; huquqiy madaniyat ko'rsatkichlari).

Beshinchidan, jamoatchilik ishtirokini real mexanizmga aylantirish: mahalla, NNT va OAVning profilaktikadagi ishtiroki qonun bilan tan olingan ekan, uning moliyaviy-tashkiliy asoslari, hisobdorlik va shaffoflik standartlari ham mustahkamlanishi kerak.

Xulosa:

Yoshlarni terrorizm, ekstremizm, separatizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilishning profilaktik-huquqiy asoslari O'zbekistonda bir nechta normativ qatlamlarni qamrab olgan kompleks tizimni tashkil etadi. Davlat yoshlar siyosati ushbu himoyani to'g'ridan-to'g'ri ustuvor yo'nalish sifatida belgilab bersa, huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risidagi qonun umumiy-maxsus-yakka tartibdagi profilaktika instrumentlarini huquqiy jihatdan tizimlashtiradi; terrorizm va ekstremizmga qarshi qonunlar esa xavfsizlik va konstitutsion qadriyatlarni muhofaza qilishga qaratilgan maxsus huquqiy rejimni ta'minlaydi.

Milliy strategiya esa bu mexanizmlarni ijtimoiy-ma'rifiy, axborot va reabilitatsiya choralari bilan bog'lab, profilaktikaning insonparvar va uzoq muddatli samaradorlikka qaratilgan modelini mustahkamlaydi. Shu asosda asosiy ilmiy xulosa shundan iborat: profilaktika - bu faqat taqiq va javobgarlik emas; u huquqiy tarbiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, axborot xavfsizligi va qayta ijtimoiylashuv mexanizmlari uyg'unligida amalga oshirilsagina yoshlarning huquq va erkinliklarini ta'minlagan holda barqaror jamoat xavfsizligiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev K.A. Yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy himoyasi va ekstremizmga qarshi kurashning huquqiy asoslari: monografiya. - Toshkent: TDYuI nashri, 2020. - 256 b.
2. Mirzayev B.Sh. Jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzarliklar profilaktikasi o'quv qo'llanma. - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi, 2019. - 312 b.
3. Saidov A.X. Milliy xavfsizlik va yoshlar: ma'naviy-huquqiy jihatlar: ilmiy monografiya. - Toshkent: Fan, 2022. - 188 b.
4. Raximov M.M. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning zamonaviy mexanizmlari (O'zbekiston tajribasi): yuridik fanlari doktori dissertatsiyasi: 12.00.08. - Toshkent, 2021. - 248 b.
5. Odilqoriyev X. T.; Ismoilov B. I. Ma'muriy huquq: darslik. - Toshkent, 2010.
6. Samandarov R. J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning ma'naviy-ma'rifiy asoslari: o'quv-uslubiy majmua. - (O'zbekiston OTM amaliyoti uchun nashr).
7. Ismanova A. A. Yoshlar orasida buzg'unchi oqimlar profilaktikasi (mavzuga doir dissertatsiya/avtoreferat). - Toshkent, 2020.